

Lars Linge

DANSKT ELLER SVENSKT SYSTEM?

Hallands tullsituation efter Brömsebrofreden

1

Då Halland genom Brömsebrofreden avträdde till Sverige på 30 år, innebar detta formellt sett endast en pantsättning. Provinsen utgjorde Sveriges säkerhet för att Danmark skulle iakttä fredstraktatens bestämmelser. När det gällde Hallands framtida ställning var Sverige å sin sida bundet av vissa föreskrifter i fördraget, vilka saknade motsvarighet i fråga om de övriga nyförvärvade provinserna. Hallänningarna skulle visserligen avlägga ed till den svenska kronan men garanterades i övrigt få behålla sin danska lag, liksom överhuvudtaget alla gamla privilegier och friheter.¹

Fredstraktatens formulering utgjorde ett hinder för direkta åtgärder i försvenskningssyfte. Det fanns emellertid en möjlighet att kringgå bestämmelserna. Om hallänningarna ville "inkorporeras" i det svenska samhället för att bli representerade på den svenska riksdagen, förutsatte detta enligt tidens betraktelsesätt "uniformitet", dvs. likformighet i respektive stånds lagar och privilegier.

Som Jerker Rosén visat gick de svenska planerna tidigt ut på att förmå invånarna i den nya provinsen att frivilligt anhålla om uniformitet. När Hallandsfrågan behandlades i riksrådet i december 1645, betonade sålunda Axel Oxenstierna nödvändigheten av att gå försiktigt fram. Liknande direktiv gavs i instruktionen för den kommission som i början av följande år tillsattes för att ordna upp förhållandena i Halland: befolkningen skulle "med manér dragas likasom självkravd till svenska ordningar, tullar, kontributioner och annat sätt att leva".²

Frivilliglinjen präglade den tidigaste svenska hallandspolitiken i stort. De ovan anförda uttalandena avsåg emellertid närmast handelspolitiska förhållanden. Enligt Axel Oxenstierna var tullfrågan den viktigaste. Detta är knappast ägnat att förvåna. Sedan lång tid tillbaka hade rikskanslern utifrån merkantilistiska idéer och med de krigsfinansiella problemen för ögonen arbetat på att utveckla de

¹ Danmark-Norges traktater 4 s. 454 f. Rosén, Hallands försvenskning (Hallands historia 2, 1959) s. 1 ff.

² SRP 11 s. 253 ff. Instruktionen i Samlingar utg. för de skånska landskapens historiska och arkeologiska förening 1874 s. 2 ff. Rosén s. 6 f, 39.

svenska tullarna. Med tanke på Hallands goda handelsläge ter det sig helt naturligt att tullfrågorna tillmättes en avgörande betydelse i försvenskingsarbetet.³

Att tullinkomsterna från Halland i fortsättningen skulle tillfalla den svenska myndigheten stod klart uttryckt i fredstraktaten. Vad frågan närmast gällde var att få hallänningarna att i fortsättningen erlægga tull enligt det svenska systemet i stället för det danska. Detta skulle strängt taget innebära att såväl stora sjötullen som lilla tullen och accisen introducerades; dessutom var det meningen att de halländska borgarna skulle medverka i båtsmanshållet och delta i kontributioner på samma villkor som de svenska. Man var emellertid beredd till vissa jämkningar. Lilla tullen och kontributionen kunde få anstå. Mest angeläget var att stora sjötullen infördes. Denna fråga stod också i centrum vid de förhandlingar som kommissarierna under vintern förde med representanter för de båda största städerna, Halmstad och Varberg.⁴

Statsledningen var medveten om att de halländska borgarna inte utan vidare skulle acceptera det svenska programmet. Införandet av sjötullen skulle t.ex. innebära att handeln med det gamla moderlandet tullbelades som annan utrikeshandel. Å andra sidan borde det svenska förslaget också medföra vissa fördelar. Halmstad och Varberg skulle sålunda få en gynnad ställning som stapelstäder, vartill ingen direkt motsvarighet funnits under dansk tid. Andra stadsbefrämjande åtgärder som planerades var ingripande mot landsköpet och bondeseglationen. Det argument som svenskarna bedömde som mest verkningfullt gällde emellertid handelsvillkoren med det egentliga Sverige. Om hallänningarna accepterade det nya svenska tullsystemet, skulle i gengäld den hittillsvarande gränstullen mot Småland och Västergötland upphävas. Om de däremot inte gick med på de svenska kraven, skulle gränstullen alltjämt äga bestånd och hallänningarna behandlas som danskar vid sin handel i egentliga Sverige.

Att den svenska statsledningen fäste stor vikt vid gränstullen som påtryckningsmedel har redan påpekats av tidigare forskning. Förhandlingarnas förlopp har också ingående beskrivits. På grundval av kommissionens rapporter har man noterat, att halmstads- och varbergsborna uppskattade löftet om gränstullens slopande och till en början ställde sig positiva till den svenska handelspolitiska nyordningen. När de kom närmare underfund med vad den svenska sjötullordningen skulle innebära, reste de emellertid starkt motstånd. Slutligen föll de dock till föga. Som orsak har man bl.a. pekat på att ombuden från Halmstad haft privata intressen att bevaka i Sverige, vilket försvagat deras förhandlingsposition.⁵

Med tanke på den viktiga roll som tullfrågorna — och då framför allt frågan om sjö- och gränstullarna — spelat i det tidigaste försvenskingsarbetet i Halland,

³ *Rosén* s. 39, 56 f.

⁴ För detta och det närmast följande: SRP 11 s. 255, Instr. §§ 15—22. *Rosén* s. 25 f, 39 ff, 42 f.

⁵ *Rosén* s. 43 f.

är det motiverat att inte enbart stanna vid den svenska statsledningens syn på förhandlingssituationen utan också försöka precisera vad de båda tullalternativen i verkligheten skulle innebära för de berörda hallandsborgarna.

Syftet med denna undersökning blir därför i första hand att besvara följande frågor. Vilket tullsystem var förmånligast ur halmstads- och varbergsbornas synpunkt, det hittillsvarande danska eller det nya svenska? Vilken roll spelade i realiteten gränstullen som påtryckningsmedel? Vilken var den avgörande orsaken till att hallänningarna slutligen föll till föga?

För dessa ändamål är det nödvändigt att ingående granska de gällande danska och svenska tulltaxorna och deras tillämpning. Det är också angeläget att klargöra vissa förhållanden angående handelsstrukturen och de allmänna handelsvillkoren. Några av frågorna, såsom de rörande gränshandeln med Sverige, är relevanta inte bara för Halland utan även för andra danska och norska gränslandskap. Undersökningen kan därför vara ägnad att också inrikta uppmärksamheten på vissa generella problem inom den handelspolitiska sektorn av försvenskningpolitiken.

2

Den halländska handelsstrukturen under dansk tid skall först tecknas i grova drag.¹

De viktigaste handelsvägarna i Halland var de som genomkorsade landskapet på tvären, längs floddalarna. Städernas uppland sträckte sig långt österut, flera mil in på svenskt område. Dessutom var nära handelskontakter etablerade mellan städer på ömse sidor om riksgränsen såsom mellan Halmstad och Jönköping.² Från gränsbygderna härrörde de varor som dominerade hallandsstädernas export: smör och talg, skinn och hudar, ekvirke och tjära. Destinationsorter var danska, norska, tyska samt i viss mån även engelska och skotska städer.

En annan huvudväg gick i nord—sydlig riktning, längs kusten. Den förband städerna med varandra och tjänade som uppsamlare av de österifrån kommande vägarna. I ekonomiskt avseende hade den störst betydelse för häst- och oxdrifterna över Hallandsåsen ner till städerna vid Öresund.³ Liknande transporter försiggick även norrut. För köpmännen i det nya Göteborg var det sålunda förmånligt att inhandla oxar i Halland för vidare export till Nederländerna.⁴

¹ För det följande, se *Grill*, Hallands städer (Hallands historia 1, 1954), framför allt s. 645, 695 ff, 708 f, 728.

² *Norborg*, Jönköping under medeltid och äldre vasatid. *Rystad*, Jönköping under stormakts-tiden. (Jönköpings stads historia 1—2, 1963—1965.) *S. A. Nilsson*, Halmstads historia 1, 1968.

³ *G. Johannesson*, Hälsingborgs historia III: 1 (1969) s. 181, 186, 244 f.

⁴ Göteborgarnas oxuppköp i Halland irriterade den danska statsledningen, främst därför att svenskarna var tullfria (se nedan) och danska kronan härigenom gick miste om en viktig inkomstkälla. 1630 behandlades frågan i riksrådet. Se *Erslev*, Aktstykker og Oplysninger til Rigsraadets og Stændermødernes Historie 2, 1887—1888 s. 245 ff.

Den nord—sydliga handeln torde ha spelat en viss roll för sådana städer som Helsingborg och Göteborg. För de halländska städerna kan den dock knappast haft samma betydelse. Deras välstånd byggde framför allt på den förut nämnda öst—västliga handeln, vilken till stor del innebar en transitohandel med svenska varor. Det var denna handel som stod i centrum vid förhandlingarna 1646, när halmstads- och varbergborna skulle ta ställning till den fråga, som något förenklat kan uttryckas: fri handel med Sverige eller Danmark?

3

Den närmaste uppgiften blir att klargöra de allmänna villkor som gällde för hallänningarnas handel med Sverige under sista danska tiden.

Sedan gammalt rådde ömsesidig tullfrihet mellan de nordiska rikena. Den hade fastslagits i en följd traktater under 1500-talet och senast i Sjöarydstraktaten 1624.¹ Vid detta tillfälle hade emellertid svenskarna lyckats genomdriva ett gammalt krav som innebar en inskränkning i den fria mellanrikshandeln. Man fick nu lov att tullbelägga de egna undersåtarna när de handlade med sina nordiska grannar. Härigenom blev bl.a. den av Karl IX inrättade gränstullen traktatsmässigt sanktionerad.

Av danska kronans undersåtar fick fortfarande ingen tull upptas i Sverige. Deras handel i de svenska gränslandskapen — den ur svensk synpunkt ”passiva gränshandeln” — kunde emellertid hindras på andra sätt.² Sjöarydstraktaten innebar sålunda en kraftig inskränkning av danskarnas rörelsefrihet. De tilläts nu endast handla i de största sjöstäderna samt i följande sex inlandsstäder: Växjö, Jönköping, Bogesund (Ulricehamn), Gamla Lödöse, Brätte (Vänersborg) och Lidköping. Köpenskap fick där endast ske på allmänna frimarknader samt dess- emellan med respektive städers egna borgare.³

Konsekvenserna av 1624 års traktatsbestämmelser för hallänningarnas gränshandel var alltså att de själva endast fick driva handel i Göteborg, Jönköping och Bogesund — de övriga tillåtna städerna torde inte ha utövat någon dragningskraft — samt att de varor som svenskarna införde till Halland var tullbelagda.

Dessa allmänna regler gällde fram till Brömsebrofreden. Att upprätthålla dem i praktiken var emellertid svårare. Vid upprepade tillfällen riktade städer och myndighetspersoner klagomål till svenska regeringen över danskarnas gränshandel på den svenska landsbygden. Gränstullinspektorn i Västergötland kunde t.ex. inberätta att hallänningarna reste omkring i de svenska gränshäraderna, 20 till 30 man starka, och bedrev olaglig köpenskap med allmogen.⁴

¹ *Linge*, Gränshandeln i svensk politik under äldre Vasatid (1969) s. 222, 234 f, 295 f, 396. Danmark—Norges traktater 3, s. 578 f.

² Exempel från 1500-talet, se *Linge* s. 210 ff.

³ Danmark—Norges traktater 3, s. 579 f.

⁴ *Grill* s. 731.

Statsledningens ståndpunkt var konsekvent: handelsrestriktionerna skulle upprätthållas.⁵ Frågan behandlades i riksrådet 1639, varvid Axel Oxenstierna konstaterade att danskarna genom sin gränshandel överträdde traktatsbestämmelserna och att någonting måste göras.⁶ En ökad gränsbevakning kom också till stånd, men problemet kvarstod.⁷ När villkoren för fred med Danmark fem år senare diskuterades, yrkade rikskanslern på att inlandshandeln rikenas undersåtar emellan helt skulle förbjudas och att all köpenskap skulle koncentreras till stapelstäderna vid kusten.⁸

Brömsebrofreden innebar viktiga förändringar i fråga om danskarnas handelsvillkor i Sverige.⁹ Visserligen garanterades de att även i fortsättningen fritt och obehindrat få färdas genom Sverige ”till lands och vatten”, men detta innebar varken mer eller mindre än fri passagerätt. Den gamla reciproka tullfriheten slopades. Sverige kunde nu traktatsenligt utkräva tull av grannlandets köpmän liksom av andra främmande. Men inte nog med detta. Även de av Axel Oxenstierna framförda kraven på förbud mot inlandshandeln hade genomdrivits. Danska köpmän förbjöds sålunda att fara över gränserna med varor i Sverige i och för handel på landet eller i uppstäderna. I fortsättningen skulle de endast få handla ”i de förordnade stapelstäder vid sjön”, dvs. under samma villkor som gällde för andra främmande köpmän.

Dessa sistnämnda bestämmelser angående den internordiska handeln, vilka vanligtvis förbisetts av tidigare forskning, ställde hallänningarna i en minst sagt egendomlig handelsituation. Medan de ännu tillhörde Danmark hade de varit i sin fulla rätt att bedriva gränshandel i Sverige, låt vara att denna varit inskränkt till vissa städer. Sedan provinsen avträtts till Sverige och invånarna svurit ed till sin nya överhet, riskerade de emellertid att helt avstängas från sitt gamla svenska handelsområde.

Konsekvenserna av dessa Brömsebrofredens stadganden skulle bli så paradoxala för Hallands vidkommande, att man har all anledning fråga sig om den svenska regeringen verkligen avsett att tillämpa dem på den nya provinsen. Självfallet hoppades man att de nya gränshandelsbestämmelserna här inte skulle behöva praktiseras; som inledningsvis påpekats gick planerna ut på att få hallänningarna att anhålla om uniformitet. En närmare detaljgranskning av instruktionen för 1646 års kommission ger emellertid klart besked: om hallänningarna valde att

⁵ Se t.ex. Kungl. Maj:ts brev till H. Sinclair 8/10 1642, RR, i vilket statsledningens inställning tydligast kommer fram. Märk att förbudet enbart riktades mot danska och norska köpmäns handel i de svenska gränstrakterna. Den halländska gränsallmogen tilläts sålunda sälja och uppköpa varor till sin egen nödortf på marknader i Mark och Kind — härigenom drogs nämligen handelsverksamheten från de danska städerna.

⁶ SRP 7 s. 448.

⁷ Nedan s. 67.

⁸ Axel Oxenstiernas skrifter och brevväxling I: 1 s. 602 f.

⁹ Danmark—Norges Traktater 4, s. 449.

fortfarande leva efter dansk rätt kunde Kungl. Maj:t "icke tillåta dem någon handel i Sverige, utan måste på det fallet trakteras, som andre Danske till ingen deras ringa nackdel".¹⁰ Kommissionen utnyttjade också detta som argument vid förhandlingarna. Sekreteraren Israel Lagerfelt framhöll tidigt för halmstadsborna, att om de antog svensk sed, kunde det hända att Kungl. Maj:t inte bara avskaffade landsköpet och gränstullen utan även gav dem rätt att handla i de svenska städerna i likhet med Kungl. Maj:ts andra undersåtar.¹¹

För att klargöra vad det förändrade gränshandelsläget betydde vid förhandlingarna 1646 är det alltså inte tillräckligt att som tidigare skett hänvisa till den reciproka tullfrihetens upphävande.¹² Vad beträffar hallänningarnas egen handelsverksamhet i Sverige bör i själva verket hotet om ett gränshandelsförbud ha utgjort det viktigaste påtryckningsmedlet.

4

Då den svenska regeringen tillmätte gränstullen betydelse som påtryckningsmedel vid underhandlingarna, var det i första hand inte hallänningarnas utan de egna undersåtarnas aktiva gränshandel som avsågs.¹

Före Brömsebrofreden var det bara svenskarna som erlade gränstull, detta i enlighet med tidigare traktatsbestämmelser. Indirekt kunde den emellertid också drabba danskarna genom minskad svensk köpkraft i de danska städerna. Det är därför knappast förvånande att de halländska borgarna inför förhandlingarna med de svenska kommissarierna såg fram mot ett slopande av gränstullen. Halmstadsborna utmålade sitt läge i svarta färger: de menade att staden i annat fall helt skulle gå under.²

Att bedöma hur kännbar gränstullen varit för de halländska borgarna är vanskligt. En viss uppfattning i frågan bör man emellertid kunna få genom att se till gränstullens storlek och organisationens effektivitet.

I tidigare forskning har gränstullens nära anknytning till lilla tullen starkt betonats.³ Sedan sistnämnda avgift 1622 börjat påläggas de varor som infördes till städerna, blev det nödvändigt att också uppta en tull av samma storleksordning vid rikets landgräns. Om man bortser från Karl IX:s gränstull⁴ — vilken

¹⁰ Instruktionen § 17.

¹¹ I. Lagerfelt t. A. Oxenstierna 30/1 1646. Oxenstiernska samlingen, RA.

¹² Jfr *Rosén* s. 40.

¹ Att hallänningarnas gränshandel överhuvudtaget kunde komma i fråga efter 1645 års förbud mot danskars inlandshandel kan förklaras dels med tanke på gränshandeln norrut mot Göteborg (vilken inte föll under förbudet), dels med tanke på eventuella dispenser. Under sådana omständigheter skulle alltså även hallänningarna kunna drabbas av gränstullen.

² Borgmästare och råd i Varberg till C. O. Sperling. Bil. t. Sperlings brev t. Oxenstierna 14/11 1645. Lagerfelt t. Oxenstierna 30/1 1646. Oxenstiernska saml., RA.

³ *W. Smith*, Studier i svensk tulladministration 1 (1950) s. 94 ff. *Grill* s. 728.

⁴ *Linge* s. 323 ff.

förlorat sin aktualitet åren efter Knäredsfreden — äger påståendet ganska stor giltighet. När frågan om gränstullens berättigande diskuterades på 1620- och 1630-talen, framfördes sålunda ofta lilla tullen som argument. Det finns från denna tid också exempel på att gränstullen administrerats tillsammans med lilla tullen och att båda utgått efter samma taxa, vilket innebar 1/32 av varornas värden.⁵

Man får emellertid inte överbetona detta samband. Andra viktiga omständigheter, fiskaliska såväl som handelspolitiska, ligger bakom gränstullens återupplivande och fastare organisation på 1630-talet. När en särskild gränstulltaxa utfärdades 1639, påminde denna visserligen fortfarande om lilla tull-taxan, men påståendet att de varit identiska är missvisande.⁶

Ser man till de vanligaste gränshandelsvarorna är det endast boskap samt skinn och hudar som taxerades lika i lilla tullen och gränstullen. För smör, talg och fläsk var däremot gränstullen 33 % högre, för beck och tjära 100 % högre. Ekvirke stod inte upptaget i lilla tull-taxan; gränstullen låg emellertid här på samma höga nivå som stora sjötullen. Vad beträffar stångjärn — en vara som tidvis spelade en viktig roll i Halmstads export — låg gränstullen t.o.m. ännu högre.

En undersökning av det förefintliga räkenskapsmaterialet, i första hand journalen från det västgötska tulldistriktet 1639, visar att den nya taxan omedelbart börjat tillämpas vid gränsen mot Halland.⁷ För det småländska gränssnittet är det dessutom möjligt att jämföra tullintäkterna åren närmast före och efter taxans utfärdande: det rör sig om en flerdubbling, både totalt och för de flesta enskilda gränstullstationer.⁸

De ökade tullintäkterna bör dock inte uteslutande tillskrivas taxehöjningen.

⁵ Lilla tull-taxan: *Stiernman*, Samling utaf Kongl. bref... angående Sveriges rikes commerce... 2 s. 121. De här berörda frågorna har ingående behandlats i undersökningen *Den västsvenska gränstullen*, vilken ingår i min licentiatavhandling *Studier i Bohusläns historia vid tiden för övergången från Danmark till Sverige* (Lund 1961).

⁶ Gränstulltaxan: *Stiernman* 2 s. 224.

⁷ Lokala tullräkenskaper 521, KA.

⁸ Uppgifter om tulluppbörden från de olika gränstullstationerna i Sunnerbo och Västbo finns i landsboksmaterialet för åren 1637—1641. Då perioderna för redovisningen är olika långa är det svårt att ge en kontinuerlig bild av förändringen. Den framgår dock av följande summariska uppgifter:

Västbo 1637—38 (12 mån.)	149 dlr smt
Västbo 1640 (12 mån.)	1 685 dlr smt
Sunnerbo 1637—38 (12 mån.)	86 dlr smt
Sunnerbo 1640 (9 mån.)	374 dlr smt

Den höga siffran från Västbo 1640 sammanhänger med några jönköpingsborgares export av stångjärn över Nissareds tullstation (se vidare nedan). Tas detta ej med i beräkningen blir beloppet 660 dlr smt.

Smålands landsbok 1638 s. 348 f, verif. s. 1198 ff. D:o landsbok 1639 s. 824 f, verif. s. 1143 ff, 1202 ff. Jönköpings läns landsbok 1640: I s. 318 f, verif. s. 651 ff, 809. D:o landsbok 1641: I s. 308 f. Kronobergs läns landsbok 1640 s. 274, verif. s. 675 ff, KA.

Fastare direktiv hade getts åt gränstullinspektörerna.⁹ Övervakningen tycks på sina håll också ha förbättrats i takt med ökade personella och materiella resurser. Nya tullstugor byggdes, t.ex. vid Nissaryd och Femsjö, vilka båda skulle bevaka trafiken mot Halmstad. Beträffande den senare tullplatsen ger räkenskaperna upplysningen att en gärdesgård uppförts ”tvärs över åsen ner i sjön”. Härigenom skulle det vara svårare att kringgå tullstationen.¹⁰

Gränsövervakningen var emellertid fortfarande långt ifrån effektiv. I Västbo och Sunnerbo fanns förutom elva stationerade tullnärer endast tre rörliga gränssidare.¹¹ I Mark och Kind fanns elva sådana, men där hade å andra sidan ännu 1641 inga tullhus blivit uppförda.¹² Gränstullinspektören i Västergötland Henrik Sinclair, som var en flitig rapportör till regeringen och som också påverkade dess gränstullpolitik, hade mycket övrigt att önska beträffande kontrollen. Borgare, bönder och t.o.m. befallningsmän bedrev olaglig handel. Tullnärerna, som ofta själva var bönder, vågade eller ville inte alltid ingripa.¹³ Även om det låg nära till hands för inspektören att svartmåla tillståndet för att få ökade resurser, behöver man inte betvivla svårigheten att få till stånd en effektiv handelskontroll i de glesbebyggda gränsområdena.

Genom den nya gränstullordningen 1639 hade gränshandeln fördyrats. Framför allt gäller detta tjära, timmer och stångjärn — tunga och skrymmande varor, vilka var förhållandevis svåra att olagligt föra över gränsen. Direkt kännbar var tullen för de svenska exportörerna. Det mest slående exemplet är de två storköpmännen i Jönköping Abraham Wederhusen och Johan Wernick som åren 1640—41 erlade inte mindre än 833 daler silvermynt i gränstull för det tabergsjärn de utfört till Halmstad.¹⁴

Som tidigare påpekats bör de halländska köpmän som handlade med svenska varor indirekt haft kännning av gränstullen. Före 1639, då denna inte var högre än lilla tullen, kan den dock knappast ha spelat någon större roll för prisbildningen eller verkat hämmande på tillförseln. Detsamma gäller efter denna tidpunkt för de flesta animaliska produkter, i synnerhet skinn och hudar. Sedan gammalt spelade just dessa varor en dominerande roll i Halmstads export. De av Erik Grill bearbetade sjö tullräkenskaperna från denna stad ger ingen antydning om någon minskning i utförseln av animalier efter 1639.¹⁵ En jämförelse mellan perioden 1635—39 och 1639—43 visar tvärtom på en ökning till ungefär den dubbla

⁹ Västgötagränsen: *Stiernman* 2 s. 156. — Smålandsgränsen: Kungl. Maj:t t. K. Soop och B. Bagge 23/5 1639, RR. Kammarkollegium t. S. Bengtsson 18/12 1639. Kontraktböcker, KA.

¹⁰ Smålands landsbok 1639 s. 825. Jönköpings läns landsbok 1641: 1 s. 309, verif. s. 345, KA.

¹¹ Smålands landsbok 1639 s. 825, KA.

¹² Älvsborgs läns landsbok 1641 s. 831, KA.

¹³ Flera skrivelser i: Tullinspektörers skrivelser till Kungl. Maj:t, Allmänna verk 234, RA. Grill s. 732.

¹⁴ Jönköpings läns landsbok 1640: 1 s. 809, 1641: 1 s. 357, KA.

¹⁵ Grill s. 708. S. A. Nilsson s. 320.

Tab. 1. Exporten från Varberg 1634—1643

	smör o. talg (tunnor)	skinn o. hudar (decker)	tjära (läster)
1634—1635	139	278	60
1635—1636	70	445	51
1637—1638	67	96	115
1638—1639	55	163	47
1639—1640	114	233	48
1640—1641	144	489	52
1641—1642	153	206	62
1642—1643	310	1 150	44

exportvolymen. I fråga om tjära märks emellertid ingen sådan tendens; exporten är här av samma storleksordning under de båda fyraårsperioderna.

En motsvarande undersökning av utförseln från Varberg leder till ett liknande resultat: animalieexporten har ökat, tjärexporten har stagnerat eller t.o.m. gått något tillbaka.¹⁶

Av vad som här framkommit om gränstullen talar några omständigheter för att den under de sista fredsåren före Brömsebrofreden blivit mer kännbar för handelsköpmännen än tidigare. Kontrollen hade skärpts och tullen höjts kraftigt på en del varor såsom tjära, vilket kan ha resulterat i att denna del av exporten stagnerat. Utifrån dessa iakttagelser kan det förefalla naturligt att löftet om gränstullens slopande medverkat till att hallänningarna vid förhandlingarnas början ställt sig positiva till den svenska nyordningen.

Å andra sidan finns det omständigheter som gör att gränstullens betydelse inte får överdrivas. För de viktigaste exportvarorna, de animaliska produkterna, var tullen fortfarande ganska låg och har inte utgjort något hinder för en ökning av exporten. Av denna anledning ställer man sig tvivlande till att gränstullen på dess dåvarande nivå kunde utgöra något effektivt påtryckningsmedel.

Det är dock för tidigt att med bestämdhet uttala sig om gränstullens marginella betydelse innan man fått någon uppfattning om vad en övergång från danskt till svenskt sjö tullsystem skulle innebära för de halländska städerna.

5

Det danska tullsystemet under 1600-talets förra hälft ter sig ganska komplicerat genom sin traditionsbundenhet. Några enhetliga ut- och inrikestullar av typen stora

¹⁶ Toldregnskaber, Varberg, DRA. — För räkenskapsåret 1636—37 saknas tullräkenskaper. — Varbergsräkenskaperna redovisar endast den tullbelagda exporten och ej, som fallet är med Halmstad, den tullfria. En jämförelse mellan ovanstående exportsiffror och de av *Grill* meddelade blir alltså missvisande.

och lilla tullen i Sverige existerade inte. För flera varor fanns särskilda avgifter; de kunde t.o.m. variera efter årstiderna.

Under Kristian IV:s regeringstid, då statsfinanserna ofta var hårt ansträngda, tillkom flera nya tullar för speciella ändamål. Fanns det bara förordningar och taxor att gå efter, vore det svårt att mäta det tulltryck som vilade på de halländska borgarna. Nu finns emellertid även ett välbevarat räkenskapsmaterial som ger konkreta upplysningar om rådande praxis.¹

Några av de danska tullarna hade karaktär av hamn- eller skeppsavgifter och saknar betydelse vid en grov jämförelse mellan det danska och svenska systemet. De i detta sammanhang relevanta halländska tullarna är följande:

1. stortullen, på utförseln av hästar och oxar,
2. S:t Anne-tullen, på införseln av franskt och spanskt salt och kläde samt
3. småtullen, på in- och utförseln av övriga varor.²

Av dessa tullar var småtullen den fiskaliskt viktigaste. Under Hallands sista danska tid utgjorde den i praktiken den närmaste motsvarigheten till den svenska sjötullen. Taxan hade utfärdats så sent som vintern 1645; för alla de här undersökta varorna var den emellertid identisk med en äldre taxa från år 1625.³ Liksom fallet var i Sverige föreskrevs genomgående lägre tullsatser för den inhemska sjöfarten än för den utländska. De egna köpmännen hade dessutom länge varit befriade från småtull vid handel på danska och norska hamnar, en omständighet som lett till uppfattningen att handeln mellan Halland och övriga Danmark—Norge varit fri vid tiden för Brömsebrofreden.⁴

År 1643 hade emellertid en annan tulltaxa utfärdats, som innebar att de flesta import- och exportvaror belades med en ny ”småtull” (att redovisas direkt till kronan) vid sidan av den gamla (som redovisades för särskilda kommissarier).⁵ Liksom den gamla taxan upprätthöll den nya skillnaden mellan inhemska och utländska köpmän. Den nya tullen skulle emellertid utan undantag gälla inte bara handeln på utlandet utan även ”hvis imellem rigerne och de underliggendis

¹ Tullförhållandena i Danmark vid 1500-talets början och 1700-talets slut har blivit föremål för moderna undersökningar. (*Enemark*, Studier i Toldregnskapsmateriale i begyndelsen af 16. århundrede, 1971. *Rasch*, Dansk toldpolitik 1760—1797, 1955.) Den här aktuella perioden har däremot behandlats endast i ringa utsträckning. (*Birck*, Told og Accise, 1920, s. 42 ff.) Märk dock *Johannessons* ingående analys av Helsingborgs tullräkenskaper i Helsingborgs historia II: 1 s. 124 ff. — Föreliggande framställning bygger, om inget annat angives, på iakttagelser i Halmstads och Varbergs tullräkenskaper, huvudsakligen för perioden 1638—1645. Registrant 108 B, vol. 137, 138 d. DRA.

² Stortullen uttogs endast av häst- och oxexporten sjövägen direkt till utlandet. Betr. den landväga exporten, se nedan s. 70. S:t Anne-tullen hade införts till bekostnad av en militärbyggnad vid S:t Anne bro i Köpenhamn. *Corpus Constitutionum Daniae* (CCD) 4 s. 365.

³ CCD 4 s. 200 ff, 5 s. 440 ff.

⁴ *Rosén* s. 25.

⁵ CCD 5 s. 355 ff, 389 ff. Jfr *Johannesson* s. 126, 136.

øer føris”. Eftersom denna nya småtull fortfarande var i kraft när Brömsebrofreden slöts, måste den tas med vid beräkningen av vad ett fortsatt danskt tullsystem skulle innebära för de halländska städerna.

De tullbestämmelser, som gällde för Sveriges utrikeshandel vid tiden för Brömsebrofreden, finns samlade i 1643 års sjötullordning.⁶ Som tidigare antytts fanns alternativa tullsatser, beroende på om varorna fraktades på inhemska eller främmande skepp. Redan i december 1645 utfärdades emellertid en ny tullordning, vilken föreskrev tre alternativ: svenska ”monterade” skepp (vilka kunde användas för rikets försvar), övriga svenska skepp samt utländska skepp.⁷ För de två första kategorierna användes begreppen hel- resp. halvfrihet. Några nämnvärda förändringar i varutaxeringen hade inte skett i och med 1645 års tullordning. I praktiken innebar den dock en taxehöjning på 25 % för de inhemska skepp som inte uppfyllde de militära villkoren. De ovannämnda svenska sjötullordningarna innehöll taxor endast för exportvarorna. Importtullen bestämdes av varornas värden. Även i detta fall tillämpades emellertid differentieringen mellan de tre skeppskategorierna. Av salt och främmande drycker upptogs ingen importtull. Den motsvarades i stället av licenten resp. accisen, båda med fasta tullsatser.⁸

Före jämförelsen mellan de danska och svenska tulltaxorna måste några klarlägganden göras.

Varorna. Tullräkenskaperna från Halmstad ger klara uppgifter om vilka varor som dominerade stadens handel. Utöver de av Grill redovisade exportprodukterna har här medtagits den vanligaste träexportvaran ”ekbord” (ekplankor) samt stångjärn. Vad importen beträffar har samme författare påpekat, att denna inte var så omfattande och inte hade samma betydelse för halmstadsborna som exporten — fartygen kom ofta barlastade hem till staden.⁹ Redan av denna anledning är det naturligt att koncentrera jämförelsen mellan de danska och svenska tulltaxorna på exportvarorna. Därtill kommer att de danska och svenska taxeringsreglerna var olika för flera importvaror. Medan den svenska importtullen generellt bestämdes av varornas värden, baserades den danska i många fall på fasta tullsatser. Fyra viktiga importvarugrupper kan emellertid direkt jämföras: kläde och kramvaror, där tullen även enligt dansk ordning utgick efter varuvärdena, samt salt och öl, där man i båda länderna tillämpade fasta tullsatser.

Handelsmännens hemhörighet. Även om undersökningen bara gäller det tulltryck som vilade på de halländska borgarna, kan man i princip inte borse från att dessa i egenskap av mellanhänder prismässigt även haft kännning av de högre

⁶ *Stiernman* 2 s. 355 ff.

⁷ *Stiernman* 2 s. 400 ff.

⁸ *Stiernman* 2 s. 28, 413 f.

⁹ *Grill* s. 708 ff. Jfr även *Nilsson* s. 318 ff samt ovan s. 61.

Tab. 2. Halmstads export till danska och norska hamnar i procent av den totala exportvolymen¹⁰

	smör	talg	skinn	hudar	tjära	ekplankor	stångjärn
1638—39	16	12	37	35	79	97	100
1639—40	18	22	8	22	55	100	100
1640—41	4	18	32	2	65	85	100
1641—42	5	38	14	5	31	37	100
1642—43	8	32	0	4	53	84	100
1643—44	9	16	4	46	30	36	94

tullar, som var lagda på utländska köpmäns handel.¹¹ Nu visar det sig emellertid att alla största delen av såväl Halmstads som Varbergs sjöfart låg i händerna på stadernas egna borgare och andra danska kronans undersåtar.¹² Man behöver därför i praktiken inte räkna med de högre tullsatsen som de danska taxorna föreskrev för utlänningar.

Beträffande utförseln av hästar och nötkreatur gällde två tulltaxor, dels den ovannämnda stortullen, vilken dock bara uttogs vid export direkt till utlandet, dels en mindre tullavgift, lagd på den trafik som försiggick landvägen söderut till Skåne och som finns redovisad bland Halmstads tullräkenskaper. I det sistnämnda fallet var exportörerna till övervägande delen (ca 85 %) bönder. Återstoden fördelar sig på borgare från Halland, Bohuslän, Skåne och Själland. Bland hallandsborgarna intog falkenbergsborna den främsta platsen — stadens sjöfart var obetydlig — med 2 % av hästexporten och 5 % av kreatursexporten. Halmstads- och varbergsbornas roll i denna handel var emellertid av tullräkenskaperna att döma ringa.

Handelns inriktning. Eftersom en del av småtullen (kommisariatullen) för danska undersåtars vidkommande bara gällde handeln på utlandet, är det för bedömningen av tulltrycket nödvändigt att först få en uppfattning om hur stor del av handeln som var inriktad på inrikes resp. utrikes hamnar. En sådan undersökning kan dock endast företas för Halmstads del, då varbergsräkenskaperna inte redovisar den tullfria exporten.

Som framgår av tab. 2 var Halmstads utförsel av animalieprodukter främst inriktad på utlandet, medan stångjärn nästan helt och hållet gick till inhemska hamnar. Beträffande tjära och ekplankor är variationerna från år till år så stora, att man inte kan tala om någon klar övervikt för vare sig Danmark eller utlandet.

Sammanfattningsvis har denna delundersökning angående handelns inriktning visat, att det i flera fall är nödvändigt att ange två alternativ för det danska tulltrycket.

¹⁰ Uppgifter om den totala exporten, se *Grill* s. 708.

¹¹ *Ovan* s. 68.

¹² *Grill* s. 696, 716 f. *Nilsson* s. 321.

Tab. 3. Jämförelse mellan de danska och svenska tulltaxorna¹³

Varor	Dansk tull		Gränstull	Svensk tull		
	utrikes	inrikes		mont. skepp	omont. skepp	utl. skepp
häst	104	8	10	24	30	36
oxe	64	2	10	28	35	42
smör	50	32	28	44	54	66
talg	60	24	28	44	54	66
oxhudar (oberedda)	52	16	30	192	240	288
getsinn (oberedda)	22	10	5	48	60	72
tjära	90	42	24	102	128	153
ekplankor	9	6	8	8	10	12
stångjärn	—	16	30	32	40	48
salt (franskt och spanskt)	2	—	12	12	12	12
rostocköl	60	—	48	64	80	96
kläde	3 %	—	—	5,5 %	6,9 %	8,3 %
kramvaror	4,25 %	—	—	5,5 %	6,9 %	8,3 %

Det svenska tulltrycket är lättare att precisera, såtillvida som man för exporten bara behöver utgå från en tullordning, den för stora sjötullen. Som ovan nämnts fanns emellertid i 1645 års tulltaxa tre alternativ, beroende på skeppens ursprung och utrustning. Även om man har anledning räkna med att den mesta exporten försiggick på inhemska, omonterade skepp (den ”mellersta” tullkategorin), bör man dock även i fråga om det svenska systemet ange maximi- och minimigränser för tulltrycket.

Räkneenheterna. Mål- och viktenheterna var inte alltid likvärdiga i Sverige och Danmark — f.ö. inte heller inom respektive länder. Något egentligt hinder för en jämförelse mellan tulltaxorna utgör detta emellertid inte. Vad undersökningen åsyftar är ju inte att jämföra tulltrycket i Sverige med det i Danmark, utan tulltrycket i en och samma provins under olika tullsystem.

Vad slutligen beträffar mynträknigen måste jämförelsen baseras på båda ländernas internationellt gångbara riksdalermünt, vid denna tid motsvarande 48 svenska ören resp. 96 danska skilling.¹⁴ Alla tulluppgifter i följande tabell är omräknade till svenska ören.

Som ovan påpekats kan tulltrycket under såväl danskt som svenskt system

¹³ Tulltaxorna: CCD 4 s. 200 ff, 5 s. 66, 355 ff, 385 ff, 389 ff, 440 ff. *Stiernman* 2 s. 224 ff, 400 ff.

Tullsatserna har för varje varuslag kontrollerats i tullräkenskaperna. I enstaka fall bygger uppgifterna helt på dessa.

Räkneenheter: smör, talg, salt, öl — tunnor; hudar och skinn — decker (10 st.); tjära — läster; ekplankor — tolfter; stångjärn — skeppund.

¹⁴ Kungl. Maj:ts förordning om myntet 23/12 1645. *Stiernman* 2 s. 415 f. *Heckscher*, Sveriges ekonomiska historia I: 2 (1936) s. 609 f. *Ellehöj*, Christian 4:s Tidsalder (Danmarks Historie 7, 1970) s. 75 ff.

anges endast inom mycket vida ramar. Jämförelsen får alltså ske med stor försiktighet. Några tydliga iakttagelser kan emellertid göras på grundval av tabellen.

Vad beträffar *hästar och oxar* är skillnaden mellan de danska och svenska utrikestillarna påfallande stor. Den direkta exporten av dessa varor till utlandet skulle ställa sig förmånligare enligt svensk tullordning. När det gäller den landväga handeln söderut får man ställa den obetydliga danska småtullen mot den svenska gränstull, som var avsedd att inrättas vid gränsen till Skåne.¹⁵ Som tidigare nämnts omhänderhades emellertid denna del av häst- och oxhandeln endast i ringa utsträckning av borgarna i Halmstad och Varberg. Eftersom det var dessa som skulle ta ställning till de båda tullalternativen, kan man förutsätta att de lade störst vikt vid den förstnämnda handelsformen, exporten sjövägen.¹⁶ En undersökning av Halmstads tullräkenskaper ger särskild tyngd åt detta påstående: av de 734 oxar, som stortullräkenskaperna upptar under femårsperioden 1638—1643, angavs mer än $\frac{3}{4}$ (566 st.) vara exporterade av de båda storköpmännen Anders Andersen och Fredrik Albrektsen — just de halmstadborgare som man vet svarade för förhandlingarna med den svenska statsmakten. Med tanke på oxhandeln bör alltså det svenska tullsystemet ha tett sig lockande.

För *smör och talg* blir jämförelsen något annorlunda. Eftersom utförseln till övervägande del var inriktad på utlandet (tab. 2), är det riktigtast att utgå från de högre danska tullbeloppen och jämföra dessa med de svenska. De visar sig ligga på ungefär samma nivå. Endast för den mindre del av smör- och talgexporten som gick till danska hamnar skulle den svenska tullordningen innebära en extra belastning.

Handeln med *skinn och hudar* hade ungefär samma inriktning: exporten gick mest på utlandet. Men även om man sålunda bör räkna med den högsta danska tullen, blir steget ändå stort till den svenska tullnivån. En övergång till svenskt tullsystem skulle under alla förhållanden bli mycket kännbar för de halländska exportörerna av hudar och skinn.

Även beträffande *tjära* ger jämförelsen vid handen att den svenska ordningen skulle medföra ett skärpt tulltryck. Med tanke på att en stor del av utförseln gick på danska och norska hamnar, kan man också i detta fall tala om en påtaglig försämring av tullvillkoren. Detsamma gäller i fråga om *stångjärn*. Vad slutligen beträffar den vanligaste träexportvaran, *ekplankor*, var skillnaden mellan de danska och svenska tullarna inte påfallande stor.

Jämförelsen mellan de danska och svenska exporttullarna har inte gett något helt entydigt resultat. Endast en varugrupp skulle emellertid bli lönsammare att exportera enligt svensk tullordning, nämligen hästar och oxar. Ser man till im-

¹⁵ Se nedan s. 76.

¹⁶ Tidigare har den sjöväga utförseln av oxar från Halmstad med orätt tillmätts ringa betydelse. *Grill* 708, *Nilsson* s. 321.

porten förstärks intrycket av att den danska tullordningen var förmånligare. Mest markant är skillnaden i fråga om salt: den svenska licenten borde bli högst kännbar för hallänningarna.¹⁷

Att jämförelsen i stort utfallit till förmån för den danska tullordningen är knappast förvånande. Den svenska statsledningen hade inte heller räknat med att hallänningarna utan vidare skulle ge upp det gamla systemet.¹⁸ Vid beräkningen av tulltrycket enligt det danska alternativet måste man emellertid också ta hänsyn till gränstullen, den tull som svenska regeringen lade så stor vikt vid som påtryckningsmedel vid förhandlingarna.

Att helt enkelt lägga samman de danska tullarna och gränstullen vore missvisande av två anledningar. För det första vilade, som ovan påpekats, gränstullbördan inte direkt på hallänningarna utan endast indirekt, såtillvida som den bör ha påverkat prisbildningen. För det andra kan man inte utan vidare förutsätta att en övervägande del av exportprodukterna verkligen härrörde från Sverige; denna sistnämnda omständighet kan dock i viss mån ha uppvägs av att en del av de svenska produkterna konsumerades i de halländska städerna. Under alla förhållanden står det klart, att den svenska gränstulltaxan bara kan tjäna till att modifiera de ovan anförda uppgifterna om tulltrycket under danskt system.

För några exportvarors vidkommande förändras inte bilden. Detta gäller de två ytterlighetsgrupperna: å ena sidan hästar och oxar, å andra sidan skinn och hudar. I fråga om den sistnämnda varugruppen var skillnaden mellan de danska och svenska tullarna så stor, att gränstullen inte kan tillmätas någon avgörande betydelse. Annorlunda ställer det sig beträffande smör och talg. De danska och svenska tullarna låg här på ungefär samma nivå. Gränstullen var i detta fall också så pass hög, att den kan ha haft en marginell effekt. För de köpmän som i huvudsak exporterade svenskt smör och talg till utlandet kan därför en övergång till svenskt tullsyttem ha tett sig förmånlig.

Tjära hörde till de varor som i stora mängder utfördes från sydvästra Sverige över gränsen till Halland. Skillnaden mellan dansk och svensk exporttull blir mindre markant om hänsyn tas till gränstullens fördyrande inverkan. Beträffande stångjärn är detta särskilt motiverat: varan härrörde ju uteslutande från Sverige. Den höga gränstullen på stångjärn måste därför verka modifierande på den förut givna bilden av tulläget. Övergången till svenskt tullsyttem skulle i detta fall inte behöva innebära någon avgörande försämring av halmstadsborgarnas export-situation.

¹⁷ Att ingen annan tull uttogs av franskt och spanskt salt än S:t Anne-tullen à 4 skilling tunnan, framgår av den i räkenskaperna regelbundet återkommande formuleringen: 4 skilling av varje tunna salt "som tillförne icke förtullad är". — Efter det svenska tullsyttemets genomförande framförde halmstadsborgarna ofta klagomål över den höga saltlicenten. (Städernas skrivelser och besvär, RA.)

¹⁸ Ovan s. 60.

Vad importen beträffar är den vanskligare att räkna med gränstullens inverkan. I fråga om salt står det i alla händelser klart att betydande mängder passerade gränsen till Sverige. Den omständigheten att gränstullen på salt var lika hög som den svenska importavgiften (licenten), är följaktligen värd att beakta. Skillnaden mellan danskt och svenskt system ter sig då inte lika stor som den första jämförelsen gett vid handen.

Detta omdöme kan även gälla som en sammanfattande karakteristik. Men även om sålunda hänsyn tas till gränstullens marginella inverkan, blir huvudtrycket fortfarande att den danska tullordningen var den förmånligaste, detta inte minst med tanke på exporten av de viktiga varugrupperna hudar, skinn och tjära.

Undersökningen har alltså närmast gett stöd åt den uppfattning om gränstullen som framfördes mot slutet av föregående avsnitt: vid förhandlingarna med hallänningarna torde gränstullen på 1645 års nivå inte ha utgjort något tillräckligt effektivt påtryckningsmedel.

6

Den i föregående avsnitt gjorda jämförelsen mellan danskt och svenskt tullsystem är ägnad att belysa hallänningarnas ställningstagande i tullfrågan vid förhandlingarna med den svenska kommissionen vintern 1646.

Förloppet är känt genom tidigare forskning.¹ Efter de första kontakterna hade den svenska kommissionens sekreterare, Israel Lagerfelt, kunnat avge optimistiska rapporter: halmstadsborna ville gärna "accomodera sig", varbergsborna hoppades att "de skulle bliva svenske". Av rapporterna framgår emellertid att den svenska sjö tullordningen då ännu inte presenterats för hallänningarna. Sedan detta skett blev inställningen en annan. Man reagerade starkt mot tullarna på hudar, skinn och tjära — de varor där skillnaden mellan tullordningarna var mest markant. Enligt Lagerfelt var borgarna nu "så oregerliga att man med skäl litet förmådde hos dem att uträta". Det var med beklagande han konstaterade att underhandlingarna inte "strax vunnit sitt önskelige utslag".²

Hallänningarnas starka reaktion mot den svenska sjö tulltaxan hade emellertid inte inneburit något formellt sammanbrott i förhandlingarna. I ett brev till Axel Oxenstierna den 6 mars uttryckte Lagerfelt situationen så, att han inte fått något kategoriskt svar; "den svenska friheten ville de gärna hava och söka dock besvären att undvika". I detta läge fann kommissionen det lämpligast att hänvisa borgarna till direkta överläggningar med regeringen i Stockholm. Ombuden från Halmstad var de i ett tidigare sammanhang nämnda köpmännen Anders Andersen och Fredrik Albrektsen.³

¹ H. Larsson, *Halland vid midten af det 17:de århundradet* (1891) s. 30 ff, 51 f *Rosén* s. 42 ff. L. Trulsson, *Halmstads historia 2* (1968), s. 16 ff.

² Lagerfelt t. Oxenstierna 20/2 1646, Oxenstiernska samlingen, RA. Jfr även SRP 11 s. 302.

³ *Rosén* s. 43. Jfr ovan s. 72.

Inom en månad hade en överenskommelse nåtts. Den fick formen av en resolution på Halmstads och Varbergs besvär och gick ut på att sjötullen skulle införas enligt svenskt system, den gamla gränstullen upphävas, en ny tull inrättas mot gränsen till Skåne samt borgarna tillerkännas rätten att handla på marknader i Sverige; dessutom förbjöds landsköp och bondeseglation.⁴

I stort sett innebar resolutionen ett genomdrivande av de svenska planerna. På en punkt hade emellertid hänsyn tagits till hallänningarnas framförda klagomål. Exporttullen på oberedda hudar och skinn hade sänkts, i vissa fall radikalt: oxhudar till $\frac{1}{4}$, kohudar och bockskinn till $\frac{1}{3}$ och getskinn till $\frac{1}{2}$ av vad sjö-tulltaxan föreskrivit. Nedsättningen gällde dock bara under innevarande år och motiverades med borgarnas "närvarande tillstånd". Man framhöll också att de under denna tid skulle vinnlägga sig om att skaffa sig goda hantverkare och inrätta manufakturverksamhet för beredning av hudar och skinn.⁵ Den svenska eftergiften får alltså inte överdrivas.

Förklaringen till att hallänningarna så snart föll till föga kan sökas på flera håll. Man kan ha funnit det lönlöst att vidmakthålla sina krav gentemot den nya överheten. Tullen var en regalrättighet som Kungl. Maj:t i princip fritt kunde disponera över — detta framhölls också i resolutionen.⁶ Å andra sidan står det klart att regeringen i det längsta velat undvika ett formellt diktat. Som inledningsvis betonats, var det med tanke på fredstraktatets formulering angeläget att en frivillig överenskommelse kom till stånd.

I tidigare forskning har den snabba slutuppgörelsen förklarats med den svenska regeringens goda utgångsläge. Dels hade de halländska delegaterna privata intressen att bevaka vid underhandlingarna i Stockholm; frågan gällde bl.a. frigivande av gods som konfiskerats under kriget.⁷ Dels hade kommissionen börjat tillsätta svensk personal vid sjötullen och låtit förbjuda all utskeppning tills vidare.⁸ Båda dessa förhållanden har med all säkerhet utövat press på de halländska borgarna.

De påtryckningsmedel som regeringen framför allt räknat med, rörde emellertid villkoren för den fortsatta handeln med Sverige. I denna framställning har särskilt betonats den nya bestämmelsen om förbud mot danskars inlandshandel.⁹ I all synnerhet som man vet att åtminstone den ena halmstadsdelegaten, Fredrik Albrektsen, hade väl utvecklade handelskontakter med Sverige (Jönköping),¹⁰ bör detta argument ha varit verkningsfullt.

Vad gränstullen beträffar har undersökningen däremot gett vid handen, att man inte får överdriva dess betydelse. En reservation gjordes emellertid: påståen-

⁴ Resolutionen 3/4 1646, RR, tr. i *J. Richardson*, *Hollandia antiqua et hodierna* (1752) s. 52 ff.

⁵ *Larsson* s. 55 och bil. IV. Jfr även SRP 11 s. 319 f, 323.

⁶ *Rosén* s. 44

⁷ *Rosén* s. 44. Jfr även *Nilsson* s. 338 f samt SRP 11 s. 323.

⁸ *Trulsson* s. 17 f.

⁹ *Ovan* s. 63.

¹⁰ *Rystad* s. 50, 69. *Nilsson* s. 326 f, 338 f, 348 ff.

det gällde gränstullen på 1645 års nivå. Det är befogat att undersöka om gränstullfrågan kommit i ett nytt läge under förhandlingarnas gång.

Intresset knyts då särskilt till den nya gränstullordning som utfärdades den 17 april, en halv månad efter det att en uppgörelse kommit till stånd i Stockholm.¹¹

I den tidigare hallandslitteraturen har 1646 års gränstullordning, om den överhuvudtaget uppmärksammats, endast nämnts i förbigående.¹² Man har noterat att den gamla gränstullen mellan Halland och Sverige därmed slutgiltigt upphävts. En annan viktig bestämmelse gällde inrättandet av en ny gränstull mot Skåne. Det som framför allt gör den nya gränstullordningen intressant är emellertid taxebestämmelserna.

Skillnaden mellan den gamla och nya gränstulltaxan framgår tydligt av följande representativa exempel.¹³

Tab. 4. Utdrag ur gränstulltaxorna 1639 och 1646

	1639	1646
Häst, oxe	10	64
Smör, talg	2	4
Oxhudar, oberedda	30	240
Oxhudar, beredda	30	50
Getskinn, oberedda	5	60
Tjära	2	13
Stångjärn	30	48
Salt	12	36

De flesta gränshandelsvaror fick vidkännas tullhöjningar till det dubbla eller flerdubbla. För vissa sorters oberedda skinn och hudar rörde det sig om en tio-dubbling — den protektionistiska tendensen gör sig härvidlag tydligt gällande. Principen var att gränstullen skulle ligga på samma nivå som sjötullen. I allmänhet låg den närmast sjötullen för inhemska monterade skepp (den mellersta tullkategorin); så var det t.ex. beträffande oberedda skinn och hudar. I fråga om tjära och stångjärn låg dock gränstullen på samma höga nivå som sjötullen för främmande skepp, i fråga om hästar och oxar ännu högre.¹⁴

Gränstullordningen utfärdades först efter slutuppgörelsen med hallänningarna. Kan den då haft någon inverkan på förhandlingarna?

Redan före Brömsebrofreden hade frågan om en reviderad gränstullordning

¹¹ *Stiernman* 2 s. 447 ff.

¹² *Larsson* s. 52, *Grill* s. 733.

¹³ Räkneenheter: smör och talg — lispund, hudar och skinn — decker (10 st.), tjära och salt — tunnor, stångjärn — skeppund, Tullbeloppen — ören.

¹⁴ Jfr tab. 3.

varit aktuell.¹⁵ När riktlinjerna för hallandspolitiken drogs upp i riksrådet i december 1645, diskuterades problemet närmare.¹⁶ Axel Oxenstierna var vid detta tillfälle inte främmande för tanken att förbjuda all svensk gränshandel — den danska hade ju redan förbjudits genom fredstraktaten. Han stannade dock för en generell höjning av gränstullen.

Vid rådssammanträdet den 5 februari 1646 var det återigen hallandsfrågan som föranledde en ny diskussion av hela gränshandelsproblemet. Rikskanslern ansåg saken vara av stor betydelse; frågan blev också mer allsidigt och ingående behandlad än någonsin tidigare.¹⁷ Axel Oxenstierna fann flera skäl tala för ett totalförbud mot gränshandeln. Diskussionen ledde emellertid även denna gång fram till att det i närvarande läge var bäst att behålla gränstullen, under förutsättning att den höjdes till sjötullens nivå.

Det står alltså klart att en generell höjning av gränstullen varit aktuell redan då kommissionen påbörjade sitt arbete i Halland. Frågan var emellertid vid denna tidpunkt ännu inte avgjord, och av Lagerfelts rapporter att döma hade planerna inte heller delgivits hallänningarna under förhandlingarnas första skede. När gränstullfrågan den 26 mars för tredje gången togs upp i riksrådet i samband med hallandspolitiken, pågick de avslutande förhandlingarna i Stockholm.¹⁸ Lagerfelt, som var närvarande vid rådssammanträdet, fick i uppdrag att diskutera frågan med hallänningarna ”och höra vad de svara”. Att hallänningarna nu verkligen blivit informerade om den förestående höjningen av gränstullen behöver knappast betvivlas.

Vad skulle då den nya gränstullordningen ha inneburit för hallänningarna, om de framhärdat i att få behålla det danska tullsystemet? Den halländska transitohandeln skulle i hög grad ha fördyrats. Varorna från Sverige skulle redan innan de kom till exporthamnarna Halmstad eller Varberg ha belagts med en gränstull, minst lika hög som den sjötull som skulle ha utgått om det svenska systemet varit rådande. För alla som i likhet med Fredrik Albrechtsen handlade med svenska varor måste alltså nu det svenska tullsystemet te sig förmånligare än det danska. Den nya gränstullen bör i långt högre grad än den gamla ha utgjort ett effektivt påtryckningsmedel på de halländska borgarna. Det förefaller högst sannolikt att bekantgörandet av den nya gränstullordningen haft en avgörande inverkan på slutförhandlingarna.

¹⁵ H. Sinclair t. Kungl. Maj:t 13/4 1641 samt odat. Allm. verk 234, RA. Jfr även SRP 11 s. 202.

¹⁶ SRP 11 s. 253 ff.

¹⁷ SRP 11 s. 303 ff.

¹⁸ SRP 11 s. 323 ff.

Sammanfattningsvis har undersökningen om de svensk-halländska tullförhandlingarnas reella innebörd gett följande resultat.

Den första frågeställningen gällde vilket tullsystem som tett sig förmånligast för halmstads- och varbergsborna. Svaret beror på vilket skede av förhandlingarna som avses. Den direkta jämförelsen mellan de danska och svenska sjötullsystemen utfaller klart till förmån för det förstnämnda, trots att det kunde visas, att handeln mellan Halland och det egentliga Danmark inte varit helt tullfri de sista åren före Brömsebrofreden. Resultatet är i och för sig föga överraskande. Intressant blir det först i förbindelse med den andra frågan, vilken roll gränstullen kan ha spelat som påtryckningsmedel.

Beträffande gränstullen — vilken fortfarande skulle existera om det danska tullsystemet bibehölls — är det angeläget att påpeka, att denna inte skulle drabba de halländska borgarna direkt utan endast indirekt genom fördyrade varuppköp. Även om man på detta håll ändå gärna såg att gränstullen avskaffades, finns det ingen anledning påstå att denna tull under förhandlingarnas första skede utgjorde ett tillräckligt påtryckningsmedel på hallänningarna. Tullsatserna var nämligen ännu inte så höga, att en övergång till det svenska sjötullsystemet av denna anledning kunde te sig lockande.

Annorlunda blev situationen under förhandlingarnas slutskede. Av allt att döma har de halländska delegaterna då blivit informerade om att en radikal höjning av gränstullen var nära förestående. Den tredje frågeställningen, varför hallänningarna slutligen föll till föga, kan fullt tillfredsställande besvaras med att det danska tullsystemet nu inte längre framstod som det förmånligaste.

Detta hindrar naturligtvis inte att även andra, ej på samma sätt mätbara hänsynstaganden kan ha spelat in. Den hittills obeaktade omständighet som särskilt framhållits i denna undersökning är Brömsebrofredens stadgande om att all internordisk handel i fortsättningen skulle äga rum i sjöstäderna. För hallänningarnas del skulle ett bibehållande av det danska tullsystemet ha inneburit förbud mot all handelsverksamhet i Smålands och Västergötlands inland. Denna bestämmelse bör hela tiden ha utgjort ett tungt vägande argument för halmstads- och varbergsborna att tillmötesgå de svenska kraven.

Iakttagelsen att slutuppgörelsen mellan de halländska borgarna och den svenska regeringen står i samband med den nya gränstullordningens utfärdande, gör det motiverat att ställa frågan om denna tillkomst med främsta syfte att lösa det halländska problemet. Någon grund för ett påstående i denna riktning finns dock inte. Gränshandelsdiskussionerna i rådet gällde inte bara Halland utan hela gränsträckan från Brömsebro i Småland till Magnor i Värmland. En höjning av gränstullen hade f.ö. varit aktuell redan före Brömsebrofreden. Att hallandsfrågan

påskyndat gränstullordningens utfärdande, förefaller däremot högst sannolikt.

Den nya gränstullordningen blev varaktig. Den gällde under hela den återstående tid Skåne, Blekinge och Bohuslän var i danska händer. För dessa gränstrakters vidkommande kan man studera följderna av de nya bestämmelserna. Den kraftigt höjda gränstullen, den internordiska tullfrihetens slopande (vilket innebar försämrade handelsvillkor för svenskarna i de danska kuststäderna), samt upphävandet av danskarnas och norrmännens rätt till handel i de svenska inlandsstäderna — dessa tre faktorer kan ha medverkat till att förändra gränshandels-situationen.

Inte minst intressant är det att studera handelssituationen vid den nya riksgränsen mellan Halland och Skåne. Från olika håll hävdades att handeln söderut ökat, delvis som en följd av den svenska handelspolitiska nyordningen.¹ Uttalandena är dock ofta tendentiösa; det låg sålunda i de halländska städernas intresse att överdriva gränshandels betydelse för att utverka lättnader i sjötullen eller fördelaktigare seglationsbestämmelser.

En säkrare grundval för bedömningen av den nya gränshandelssituationen erbjuder tullräkenskaperna från den viktigaste exporthamnen på den skånska sidan av gränsen, Helsingborg. Av detta material framgår att antalet hästar och oxar från Halland ökade de första åren efter Brömsebrofreden men minskade fr.o.m. 1650 i rask takt.² Just för detta år föreligger också uppgifter från Halmstad som visar att fler oxar exporterades sjövägen än vad som var normalt under perioden 1638—1644.³

Det intressantaste materialet härrör emellertid från den nyinrättade gränstullen. En hittills obeaktad tullängd från år 1649 ger goda upplysningar om denna gränshandels struktur.⁴ Såväl ortnamns- som varuangelserna tyder på att det halländsk-skånska handelsutbytet närmast hade en lokal karaktär. Oxarna kom framför allt från sydligaste delen av landskapet. De typiska halländska exportprodukterna smör, talg, skinn, hudar och tjära förekommer endast i ringa utsträckning.

I en kommande undersökning avser jag att närmare behandla frågorna kring den halländsk-skånska gränstullen. Redan nu kan dock följande synpunkt framföras. Det finns ingen anledning räkna med någon sådan omläggning av handelsvägarna i Halland, att den landväga handeln till Skåne fått ökad betydelse på längre sikt. I den mån den nya gränstullen fungerade, kan denna handel knappast ha varit lönande.

¹ Se t.ex. Larsson s. 56, 65.

² Johannesson s. 186, 244.

³ Bjurling, Industri, handel och sjöfart 1645—1800 (Hallands historia 2) s. 287. Ovan s. 72.

⁴ Lokala tullräkenskaper 503, KA.

Die Zollfrage Hallands nach dem Frieden von Brömsebro 1645

Als Halland 1645 im Frieden von Brömsebro von Dänemark-Norwegen an Schweden abgetreten wurde, geschah das unter bestimmten Vorbehalten. Der Form nach handelte es sich um eine Verpfändung auf 30 Jahre. Der Vertrag garantierte den Einwohnern von Halland, dass sie ihre dänischen Gesetze und Privilegien behalten durften. Aus diesem Grunde konnte die neue Obrigkeit — anders als in den übrigen neuerworbenen Provinzen — nicht sogleich mit direkten Massnahmen zur Verschwendung der Bevölkerung einsetzen. Die neuen Bestimmungen liessen sich jedoch damit umgehen, dass die Bewohner Hallands freiwillig ihre Einbürgerung in die schwedische Gesellschaftsordnung beantragten. Auf diese politische Linie schwenkte die schwedische Regierung alsbald ein. Besonders grosses Gewicht legte man auf die zollpolitischen Fragen. Vor allen Dingen war man daran interessiert, die Einwohner Hallands Zoll nach dem schwedischen, nicht aber nach dem dänischen System zahlen zu lassen. Darüber verhandelte man im Winter 1646 mit Repräsentanten der beiden grössten Städte in der neuen Provinz, Halmstad und Varberg. Der Ablauf der Verhandlungen zeigt, dass diese Bürger Hallands damit vor eine schwere Entscheidung gestellt waren. Nach ein paar Monaten hatten sie jedoch das schwedische System akzeptiert.

Es ist das Ziel dieser Untersuchung gewesen, durch eine gründliche Prüfung der geltenden dänischen und schwedischen Zolltarife und anderer Handelsbestimmungen zu präzisieren, was diese beiden Alternativen, das dänische oder das schwedische Zollsystem, für die Einwohner Hallands bedeuteten und zu erklären, warum sie sich am Ende für das letztere entschieden.

Der Handel Halmstads und Varbergs bestand zum grössten Teil aus Transitverkehr mit Waren aus den schwedischen Grenzgebieten. Aus Småland und Västergötland wurden auf dem Seeweg in dänische, norwegische und englische, vor allem aber in deutsche Städte Butter, Talg, Leder, Häute und Teer exportiert. Die Berechnung der Zollbelastung nach dänischem resp. schwedischem System wird sich vor allem an diese Waren halten müssen. Verschiedene Faktoren erschweren den Vergleich jedoch. Nach der ersten Alternative würde die Differenz der Zolltarife davon abhängig sein, ob diese Waren nach Dänemark-Norwegen oder in das übrige Ausland ausgeführt würden. Bei der zweiten Alternative würde der Tarif u.a. vom Ursprungsland und der Ausrüstung des Schiffes abhängen (Tab. 3).

Auch die Bedingungen für den Grenzhandel zwischen Halland und Schweden waren kompliziert. Vor 1645 hatten nur die Schweden Grenzzoll bezahlt. Das bekamen die Einwohner Hallands jedoch indirekt zu spüren, denn der Zoll hatte natürlich die Preisbildung der schwedischen Waren bestimmt. Von grösster Wichtigkeit ist in diesem Zusammenhang jedoch, dass — hätte Halland das dänische Zollsystem behalten — der Grenzzoll bestehen bleiben würde. Auch ein zweiter Umstand verdient besondere Beachtung: der Frieden von Brömsebro hatte vorgeschrieben, dass der gesamte nordische Handelsverkehr über die Seestädte gehen sollte. Das aber hätte für die Kaufleute Hallands zur Folge gehabt, dass es ihnen — wären sie beim dänischen Zollsystem geblieben — verboten gewesen wäre, obwohl sie nun doch schwedische Untertanen waren, weiterhin in ihren alten Handelsgebieten Småland und Västergötland Handel zu treiben. Ohne Zweifel hat diese Bestimmung von Anfang an, als es um die Annahme des schwedischen Systems ging, einen starken Druck auf die Vertreter der Städte ausgeübt. Die Frage, welche Rolle in dieser Hinsicht der Grenzzoll gespielt hat, ist auch nicht einfach zu beantworten.

Ein direkter Vergleich zwischen den schwedischen und dänischen Seezolltarifen zeigt,

dass der dänische Seezoll für die Einwohner Hallands ohne Zweifel der günstigere war (Tab. 3). Berücksichtigt man dazu die Wirkungen des Grenzzolls, dann wird der Unterschied allerdings weniger markant. Trotzdem bleibt das dänische System weiterhin etwas günstiger.

Die Frage nach dem Grenzzoll kam im Winter 1646, noch während der Verhandlungen mit den Vertretern der Städte Hallands, in eine völlig neue Situation. Schon seit geraumer Zeit hatte die schwedische Regierung Pläne, den Grenzzoll kräftig anzuheben: auf das Niveau des Seezolls oder sogar noch höher (Tab. 4). Das aber hätte für Halland bedeutet, dass auf den schwedischen Waren, noch ehe sie in den Exporthäfen Halmstad und Varberg angekommen waren, schon ein Grenzzoll gelegen hätte, der mindestens ebenso hoch war wie der Grenzzoll, den sie hätten zahlen müssen, wenn das schwedische System gegolten hätte. Alles weist darauf hin, dass dieser neue Grenzzolltarif, der kurz nach dem Ende der Verhandlungen festgesetzt wurde, der Verhandlungsbevollmächtigten Hallands im voraus bekannt wurde und ihre endgültige Stellungnahme beeinflusst hat.

Die Frage also, warum die Bewohner Hallands am Ende doch nachgegeben haben, kann völlig zufriedenstellend damit beantwortet werden, dass das alte dänische Zollsystem nicht länger auch als das günstigste erschien. Dieses Übereinkommen bildete die Grundlage für die nun folgenden Massnahmen zur Verschwedung Hallands.